

فصلنامه علمی تخصصی فقه و حقوق معاصر

سال هشتم، شماره ۲۰، تابستان ۱۴۰۱، ص ۵۸۸-۶۱۳

نقش عدالت اجتماعی در پیشگیری از جرم

محمدرضا سبزی^۱

محمد مهدی کریمی نیا^۲

چکیده

احساس عدالت یکی از شاخصهای اصلی رفاه اجتماعی در دنیای امروز می باشد. احساس عدالت را در قالب رفاه از دو بعد در نظر می گیرند از یک زاویه آن را در قالب فردی، اجتماعی و سیاسی (عملکرد مسئولین و سازمانها) تقسیم بندی می کنند. جرم اغلب مانعی بزرگ در رشد و توسعه اقتصادی به شمار می رود، زیرا تمایل به افزایش عدم اطمینان اقتصادی، دلسردی برای سرمایه گذاری بلند مدت و فرصت های شغلی جدید و فرسایش حاکمیت قانون دارد. در عین حال، عدم رشد اقتصادی در ارتباط با نابرابری اقتصادی و اجتماعی بالا، باعث افزایش سطح جرم و خشونت می شود. پیشگیری از وقوع جرم و آسیب های اجتماعی فواید زیادی دارد من جمله هزینه های پیشگیری با کاهش جرم و ناامنی و معضلات دیگر را جبران می کند و موجب کاهش بی عدالتی می شود، کاهش هزینه های اجتماعی و افزایش اعتماد عمومی را به همراه دارد.

کلید واژه ها: پیشگیری از جرم، عدالت اجتماعی، عدالت توزیعی، پیشگیری اجتماعی، قسط

---

۱. دانشجوی سطح چهار (دکتری)، رشته قرآن و مستشرقان، مرکز تخصصی امام علی علیه السلام، قم، ایران، پژوهشگر و فعال فرهنگی، نویسنده مسئول، mohamadrezasabzi۹۵۰@yahoo.com

۲. استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم، kariminia@quran.ac.ir

مقدمه

طرح اسلام به عنوان مسلک اجتماعی دارای اصول مسنجم و یک آهنگ، از حیاتی ترین ضرورت‌های یک تفکر مذهبی است. تفکری که ناظر به زندگی جمعی انسان است. بحث‌های صورت گرفته در این حیطه غالباً به دور از عرصه تاثیر گذاری عملی، خصوصاً عرصه اجتماعی است. به عبارتی نه تنها تعهد، بلکه نظریه روشنی را در ساختار اجتماعی جامعه ارائه نداده است.

قرآن کریم مسئله عدالت اجتماعی را به عنوان هدف غائی بعثت انبیاء معرفی می‌کند. دینی که با اخراج حکومت از چنگال طاغوت بشری، آن را به قانون عادلانه خدا می‌سپارد. این دین با برقراری عدالت اجتماعی جامعه به تعادل و توازن رسیده را رقم می‌زند. لذا اصل مسئله عدالت در هر جامعه ای حاکم گردد و به عنوان یک ارزش در هدایت و تربیت بشر به کارگرفته شود، اصلی ترین و مهمترین عامل پیشگیری از جرم است. جامعه ای که در آن مرز حق از باطل تمییز یافته است، صف‌ها مشخص، تعادل و توازن اجتماعی در آن برقرار گردیده، انگیزه و هدفی برای ارتکاب جرم در آن جامعه باقی نخواهد ماند.

مسئله قابل توجه آن است علی‌رغم تلاش‌ها و رهنمودهای فرستادگان الهی مبنی بر نجات انسان از بارسنگین سنت‌های غلط، نظام‌های پلید غیرانسانی، دیکتاتوری‌ها، استبدادها و زورگوئی‌ها و استثمارها، در یک کلمه؛ تلاش ایشان بر نجات انسان از باتلاق پلیدی‌ها، همچنان افرادی در چنین جامعه ای مرتکب یک سری هنجارشکنی‌های الهی و قانونی می‌شوند.

نوشتار پیش رو بر آن است که ضمن بیان چرایی مسئله عدالت اجتماعی، نقش و شیوه‌های تحقق و موانع آن در جامعه، طبق مبانی و نظریات متنوع و گوناگون، همچنین میزان اثرگذاری عدالت اجتماعی به وقوع پیوسته در جامعه بر پیشگیری از جرم را بیان کند. همچنین ضمن بیان مباحثی در مورد جرم، اولاً بیان و ثانیاً بطلان نظریه بزهکاری فطری و بررسی و بیان علل فرهنگی تربیتی، معیشتی، از منظر، اسلام، فیلسوفان و حقوقدانان مختلف، بر ارتکاب جرم سخن خواهد گفت.

در پایان با ارائه راهکارهای تربیتی اجتماعی از منظر اسلام، دانشمندان و فیلسوفان و جامعه‌شناسان مختلف، سهم هر کدام را در تحقق مسئله عدالت اجتماعی بیان خواهد کرد و با رد نظریه پیشگیری کیفری جرم، نظریه پیشگیری عدالت اجتماعی از وقوع جرم را اثبات خواهد کرد. روشن است در این بحث مسئولیت‌های اجتماعی گوناگون خانواده و محیط رشد فرد، در ارتکاب جرم بررسی شده و نیز ذکر میزان اهمیت تربیت در کدام نهاد بیشتر است نیز بیان خواهد شد.

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

الف: کتب

مطهری بیدگلی، محسن (۱۳۸۸ هـ)، نقش عدالت اجتماعی در پیش‌گیری از جرم (چاپ اول)، قم: نورالسجاد.

ب: مقالات

۱. سعید فرجیان- محمد روحی عیسی لو، بررسی نقش عدالت اجتماعی در پیشگیری از بروز فساد اداری در شعب بانک های ملی شهرستان اردبیل، ۱۳۹۵، دومین کنفرانس بین المللی حسابداری و مدیریت در هزاره سوم در سال ۱۳۹۵.

۲. قربانی، اعظم، الگوی هماهنگی تعلیم و تربیت و پیشگیری از وقوع جرم، ۱۳۹۶، انتشارات مرجع دانش.

ج: پایان نامه ها

۱. چگنی، مهدی، ارزشمندی در پیشگیری از جرم با رویکرد اسلامی، ۱۳۹۴، دکتری رشته حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه قم.

۲. رضایی کرمانجی، فاطمه، بررسی فقهی پیشگیری از جرم، ۱۳۹۲، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی دانشگاه پیام نور بهشهر.

۳. انصاری بهابادی، زهره، بررسی نقش فرهنگ دینی و اخلاق در پیشگیری و کاهش جرم، ۱۳۹۶، کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه شاهرود.

۴. خدائی، سکینه، شیوه های استقرار عدالت اجتماعی در نهج البلاغه، ۱۳۹۶، کارشناسی ارشد رشته الهیات، دانشگاه بین المللی امام خمینی.

۵. عبادی، سید محمدباقر، عدالت اجتماعی از دیدگاه امام علی، ۱۳۸۰، کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.

۱. مفاهیم

۱-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی عدالت اجتماعی

اولین واژه ای که در نوشتار پیشرو مورد بررسی و تبیین قرار می گیرد واژه «عدالت اجتماعی» است.

۱-۱-۱. تعریف لغوی عدالت اجتماعی

۱-۱-۱-۱. تعریف عدل یا عدالت در لغت

لغت نامه دهخدا معنای واژه «عدل» را «مقابل ستم و بیداد، داد» بیان می کند.^۱ لغت نامه معین معنای این واژه را «دادگری کردن و داد دادن» می داند.^۲

۱. علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، واژه «عدل».

۲. محمد معین، لغت نامه معین، واژه «عدل».

با توجه به بررسی اقوال اهل لغت^۱ در واژه عدل باید گفت: این واژه به معنای دادخواهی، میانه روی کردنی که مایل به مساوات بشود، حکم دادن و قضاوت به حقی که برگرفته از باطن ذات آدمی است و در دورن وی نهفته است. هر آنچه را که مطابق آن باشد به سوی آن میل و گرایش نشان می‌دهد و هر آنچه که مطابق آن نباشد، می‌کوشد تا آن را مطابق میل و طبع انسان عاقل سلیم بکند. در اثبات این استنباط نگارنده می‌توان به قول مرحوم راغب اصفهانی ذیل بررسی ماده «عدل» استناد کرد. ایشان عدل را بر دو نوع می‌دانند:

«اول: عدلی که به تنهایی و به صورت مطلق وجود دارد. این عدل را عقل حسن می‌داند. روشن است در بحث حسن و قبح عقلی، هر چیزی که حسن است تا ابد حسن است و هر آنچه قبیح است تا ابد قبیح است. این عدل در هیچ زمانی منسوخ نشده و هیچگاه و به هیچ وجه به زیاده روی و ستم و وصف نخواهد شد. مثل احسان به کسی که به شما نیکی کرده است.

دوم: عدلی که نسبی است. عدلی که به خاطر وجودش در شریعت به عدل شناخته می‌شود. تا زمانی که شرع آن را حسن می‌داند عدل است و هر زمانی که شرع آن را قبیح دانست از مصداق عدل خارج می‌شود. روشن است اینگونه عدل در برخی از زمان‌ها منسوخ شده و از بین رفته و یا جای خود را به امر قبیح می‌سپارد.^۲

۲-۱-۱-۱. تعریف اجتماعی در لغت

بنا به تصریحی که ابن منظور ذیل واژه «عدل» دارد؛ «عدل» و «عدالت» به یک معنی بوده^۳ و دقیقاً معنای ذکر شده برای «عدل» به «عدالت» که مشتق از «عدل» است نیز سرایت می‌کند.

واژه اجتماعی در لغت، صفت منسوبی است که معنای چیزی که عمومی و همگانی و مدنی است، می‌دهد.^۴ فواد بستانی نیز ذیل بررسی لغوی واژه «جمع» که واژه «اجتماعی» مشتق از آن است بیان می‌کند: «اجتماع یعنی گردهم آمدن، و اجتماعی یعنی آنچه که ویژه و مخصوص جامعه باشد. آنکه از لحاظ فطری علاقمند به زندگی اجتماعی باشد. همچنین ایشان ذیل بررسی همین واژه بیان میکنند که مساوات اجتماعی یعنی قانون برابری و تساوی حقوق افراد یک کشور با هم».^۵

با جمع بندی مطالب فوق در بیان معنای لغوی ترکیب «عدالت اجتماعی» باید گفت:

۱. احمد بن فارس ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۴، ص ۲۴۶؛ لوئیس مالوف، المنجد، مترجم: محمد بندر ریگی، ج ۱، ص ۲۳۱، واژه «جور». محمد

بن مکرم ابن منظور، لسان العرب؛ ج ۱۱، صص ۴۳۰-۴۳۷؛ اسماعیل ابن حماد جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۱۷۶۱؛ فراهیدی، خلیل ابن احمد، کتاب العین، ج ۲، صص ۳۹-۴۰: «و العَدْلُ أَنْ تَعْدَلَ الشَّيْءَ عَنْ وَجْهِهِ فَتَمِيلُهُ. . . و العَدْلُ: الطَّرِيقُ»؛ محمد بن محمد مرتضی زبیدی، تاج العروس، ج ۱۵، ص ۴۷۱: «العَدْلُ، ضِدُّ الجَوْرِ، وَ هُوَ مَا قَامَ فِي النَّفْسِ أَنَّهُ مُسْتَقِيمٌ؛ وَ قِيلَ هُوَ الأَمْرُ المُتَوَسِّطُ بَيْنَ الإفْرَاطِ وَ التَّفْرِيطِ».

۲. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ص ۵۶۳.

۳. محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۳۱: «و العَدَالَةُ وَ العُدُولَةُ وَ المَعْدِلَةُ وَ المَعْدَلَةُ، كُلُّهُ العَدْلُ».

۴. محمد معین، لغت نامه معین، واژه «اجتماعی».

۵. فواد افراهم بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۳۰۳: «إِلْجَتِمَاعٌ - مص، گردهم آمدن، جلسه، . . . الإِجْتِمَاعِيَّةُ - آنچه که ویژه جامعه باشد، آنکه فطراً علاقمند به زندگی اجتماعی باشد، نیکو سیرت؛ «الْهَيْئَةُ الإِجْتِمَاعِيَّةُ»: چگونگی حالت اجتماعی میان مردمی که مصالح مشترک با هم دارند؛ «المَسْأَوَةُ الإِجْتِمَاعِيَّةُ»: قانون برابری و تساوی حقوق افراد یک کشور با هم».

دادخواهی همگانی، میانه روی عمومی کردنی که مایل به مساوات بشود، حکم دادن و قضاوت به حق همگانی ای که برگرفته از باطن ذات آدمی است، را می توان بهترین تعریف لغوی عدالت اجتماعی معرفی کرد.

۱-۱-۲. تعریف اصطلاحی عدالت اجتماعی

بعد از ذکر معنای لغوی عدل اجتماعی؛ شایسته است کامل ترین معنای اصطلاحی آن را برای طرح بحثی مختصر، بررسی و تبیین نمود.

۱-۱-۲-۱. عدالت در نگاه فیلسوفان قبل از اسلام

تراسیماخوس عدالت اجتماعی را چیزی که برای قوی سودمند باشد، میداند. ایشان عدل و عدالت را اعمال قدرت یک حاکم جبار بر جمهور خود، در راستای منافع حکومت وی است، نکته جالب در تعریف ایشان این است که همه مردم از شدت ترسی که نسبت به او احساس می کنند همواره او را سعادت مند معرفی می کنند. گلاوکن وی عدالت را میانه روی، یعنی نه ظلم کردن و نه زیر بار ظلم رفتن، تعریف می کند.^۱

افلاطون عدالت در جامعه را هماهنگی و تعادل میان طبقات مختلف اجتماعی می داند. یعنی منزلت و موقعیت هر یک از این طبقات طبق شایستگی و استعداد های طبیعی ایشان شکل بگیرد و هر کدام وظیفه خاص خود را که صلاحیت انجام آن را نیز در خود دارد باید بر عهده بگیرد و از تعدی به وظایف دیگران خودداری کند.^۲ ارسطو در عدالت عام گوید آنچه که طبق قانون از روی عدل و برابری و مساوات است، عدالت عام است.^۳ به تعبیری می توان گفت عدالت عامی که ارسطو از آن یاد میکند، تقوای اجتماعی است.^۴ ایشان این نوع از عدالت را هم مرز فضیلت می داند.^۵

ارسطو عدالت خاص را به دو قسم تقسیم می کند. قسم اول عدالت توزیعی و قسم دوم عدالت جبرانی است.^۶

در لیبرالیسم، اصل در این مکتب اصالت فرد و به عبارتی مثلا در نظام اقتصادی، سرمایه داران اصل در این نظام هستند و عدالت در این مکتب آن است که این دسته از افراد به منافع خود و بهره برداری از امکانات جامعه برسند. بنابر اندیشه مارکسیسم مسئله عدالت اجتماعی یا همان برابری حقوقی در یک جامعه ارباب رعیتی، چیزی جز ماست مالی ساختار استثماراری آن نیست. به عبارت روشن تر عدالت اجتماعی صرفا یک مسئله ای است که با آن فقط به اسم عدالت از طبقه رعیت جامعه استثمار شود. به عبارتی این جمله زیبا سرلوحه این مکتب و حتی در سایر مکاتب اقتصادی که دم از مسئله عدالت اجتماعی می زنند خواهد بود: «در جامعه کسی که کار می کند چیزی به دست نمی آورد و آن که چیزی به دست می آورد، کار نمی کند».

۱. نایجل واربرتون، آثار کلاسیک فلسفه، ترجمه مسعود علیا، صص ۹-۲۷.

۲. آریستوکلسا (فلاطون)، دوره آثار افلاطون، کتاب جمهوری، مترجم: محمدحسن لطفی، صص ۱۱۸-۱۱۷.

۳. همان، ص ۶۲.

۴. کاتوزیان، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۶۱۴.

۵. همان، ج ۱، ص ۱۸۹.

۶. اکرم، تاریخ الفسلفه اليونانیة، ص ۲۵۴.

۲-۱-۲. عدالت در نگاه دانشمندان اسلامی

الف. اعتدال

از دانشمندان اسلامی از جمله «مرحوم ملامهدی نراقی» و پسرش «ملا احمد نراقی» و «دارابی کشنی» و «محقق دوانی» از جمله کسانی هستند که تعاریفی از عدالت با توجه به دیدگاهی از آن داشته اند ارائه کرده اند. از تعریف ملا احمد نراقی روشن می شود که ایشان عدالت را برترین فضیلت ها و بالاترین کمالات در نفس انسان می دانند. کسی که این فضیلت را در خود به کارگیرد به عنوان ملکه ای است که او را به انجام تمامی صفات کمالیه سوق می دهد، در همه امور راه میانه روی و اعتدال را پیشگرفته است. ایشان عدالت را امری ذاتی انسان می دانند.^۱

ب. اعطای حقوق

از جمله تعاریفی که در نگاه برخی از اندیشمندان اسلامی درباره امر عدالت مطرح شده است تعریف عدالت به این است که حق هر فردی به او داده شود.

مرحوم علامه طباطبایی می گوید: «عدالت آن است که حق هر قوه ای را به او بدهی و هر قوه ای را در جای خودش مصرف کنی که دو طرف افراط و تفریط عدالت عبارت می شود از ظلم و انظلام (از ستمگری و ستم کشی)».^۲ تعریف ایشان عدالتی است که صرفاً جنبه اخلاقی فردی دارد و نه عدالت در بُعد اجتماعی.

شهید مطهری بیان می دارد: «عدالت عبارت است از اینکه آن استحقاق و آن حقی که هر بشری به موجب خلقت خودش و به موجب کار و فعالیت خودش به دست آورده است به او داده شود؛ نقطه مقابل ظلم است که آنچه را که فرد استحقاق دارد به او ندهند و از او بگیرند، و نقطه مقابل تبعیض است که دو فرد که در شرایط مساوی قرار دارند، یک موهبتی را از یکی دریغ بدانند و از دیگری دریغ ندارند».^۳

مرحوم شهید مطهری عدالت را اعطاء حقوق اجتماعی می داند که فرد در اثر تلاش و فعالیتی که با آن استحقاق مسئله ای را پیدا کرده است، به او بدهند.

با مقایسه دو نظر به این نتیجه می رسیم که تعریف مرحوم علامه تعریف کاملی از عدالت است، اما صرفاً عدالت فردی و اخلاقی را ایشان بیان می کنند اما تعریف شهید مطهری تعریف اجتماعی عدالت و تعریفی است که مشهور از عدالت ارائه می کنند.

ج. وضع بایسته

برخی از صاحب نظران اسلامی عدالت را به وضعیت شایسته و ضروری ای که باید در جامعه به پا داشته شود تعریف کرده اند.^۴

۱. سید علی حسینی، «علی و عدالت اجتماعی»، پژوهشگاه علوم انسانی، شماره ۶۶، سال ۱۳۷۹.

۲. محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۳۷۱. «و هی إعطاء کل ذی حق من القوی حقه، و وضعه فی موضعه الذی ینبغی له، و الجانبان فیها الظلم و الانظلام».

۳. مرتضی مطهری، سیری در سیره ائمه اطهار، ص ۲۲۶.

۴. سید علی حسینی، «علی و عدالت اجتماعی»، پژوهشگاه علوم انسانی، شماره ۶۶، سال ۱۳۷۹.

در فرمایشی امیرمؤمنان در پاسخ به برتری «عدل» یا «جود»، تعریف زیبایی از عدل بیان می‌فرمایند: «عدالت هر چیزی را در جای خود قرار می‌دهد. عدالت تدبیر کننده‌ای به سود همگان است که برتر از جود خواهد بود.»^۱

۲-۱. مفهوم پیشگیری در لغت و اصطلاح

در زبان عربی «الوقایه»^۲ می‌باشد، در انگلیسی «Prevention»^۳ و پیشگیری در لغت معادل واژه لغت پیشگیری در منابع فارسی به معنای به کار رفته است، که می‌توان به جلوگیری، دفع، مانع شدن، جلوگیری و همچنین به معنای اقدامات احتیاطی برای جلوگیری از اتفاقات بد و ناخواسته اشاره نمود.^۴

پیشگیری یکی از راهبردهای اساسی در حوزه کنترل اجتماعی بر شمرده می‌شود که دربردارنده مجموعه راهکارهای مستقیم و غیر مستقیم است که با هدف ایجاد امکانات و موقعیت‌های بازدارنده از وقوع جرم و کج روی طراحی و تدوین می‌شود.^۵

۲. پیشینه پیشگیری از جرم و عدالت اجتماعی

۲-۱. انواع پیشگیری

۲-۱-۱. پیشگیری اولیه یا نخستین

پیشگیری نخستین^۶ یعنی مصون کردن افراد از رهگذر مبارزه با همه زمینه‌های ارتکاب جرم که در چارچوب توسعه اجتماعی قرار می‌گیرند. در این مرحله از پیشگیری، تلاش بر این است که افراد جامعه به سوی ارتکاب جرم گرایش پیدا نکنند. هدف در این سطح از پیشگیری، بهبود شرایط زندگی به منظور عدم مجرم شدن افراد و همچنین تولید ارزش‌هایی است که روابط سالم را بهبود بخشد.^۷

در پیشگیری اولیه، بیشتر توجه به رویداد جرم معطوف است تا مجرم تحریک شده. این رویکرد به نظریه شیوه زندگی هیندل لانگ نیز ارتباط داده شده است.^۸

۲-۱-۲. پیشگیری ثانویه یا دومین

۱. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، حکمت ۴۳۷، ص ۵۵۳. «وَسئِلَ (ع) [أَيُّمَا] أَيُّهُمَا أَفْضَلُ الْعَدْلُ أَوْ الْجُودُ فَقَالَ ع الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا وَ... الْعَدْلُ سَائِسٌ عَامٌّ... فَالْعَدْلُ أَشْرَفُهُمَا وَ أَفْضَلُهُمَا».

۲. فرهنگ لغت المعانی، ذیل واژه «وقی». «الْوَقَايَةُ: كَلِمَةٌ أَصْلُهَا الْإِسْمُ (وَقَايَةٌ) فِي صُورَةِ مُفْرَدٍ مُؤَنَّثٍ وَجَذَرُهَا (وَقَى) وَجَذَعُهَا (وَقَايَةُ) وَتَحْلِيلُهَا (ال + وَقَايَةُ).

۳. دیکشنری آبادیس، واژه «prevention»

۴. محمد، معین، فرهنگ معین، ص ۳۹۶

۵. اکبر، علیوردی نیا، مدیریت پیشگیری از جرم در ایران، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، شماره هشتم، ۱۳۹۳، ص ۳.

۶. Primary prevention

۷. محمود مهدوی، پایان‌نامه جمع‌آوری منابع و مآخذ جرم‌شناسی موجود در کشور به زبان فارسی، 1393، ص ۴۵.

۸. محمد کاوه، آسیب‌شناسی جرایم اجتماعی، ص ۱۲۱.

پیشگیری دومین^۱ یعنی به کارگیری شیوه هایی برای حمایت از افراد در آستانه خطر مانند: معنادان، ولگردان و کودکان بی سرپرست و خیابانی.^۲ در این نوع پیشگیری، هدف آن است که با به کارگیری تدابیر مناسب و زود هنگام، از وقوع جرم توسط افرادی که در شرایط بحرانی به سر می برند و احتمال بزهکاری از سوی آنها وجود دارد پیشگیری شود. به طور مثال، در پیشگیری از اعتیاد، تمرکز تلاش ها بر روی افرادی است که به صورت تفریحی مبادرت به مصرف مواد می کنند و هنوز به درجه اعتیاد نرسیده اند.

۳-۱-۲ پیشگیری ثالث یا سومین

پیشگیری ثالث^۳ به مجموعه تدابیر و اقداماتی اطلاق می شود که برای جلوگیری از تکرار بزهکاری یا بزه دیدگی در مورد بزهکاران یا بزه دیدگان سابق اعمال می شود. تدابیر پیشگیرانه مربوط به بازتوانی بزهکاران یا اشتغال و ساماندهی آنان در جامعه و همچنین اقدامات پیشگیرانه مربوط به پیشگیری از تکرار بزه دیدگی در جرم سرقت یا خشونت های خانوادگی، از نمونه های قابل ذکر در این مقوله می باشند.^۴ این نوع پیشگیری شامل برنامه هایی از قبیل: مشاوره برای زنان و بچه ها، مداخلات کیفری و گروه های گوناگون می باشد.^۵

۴-۱-۲ پیشگیری اجتماعی

متأثر از رویکرد فرانسوی که تحت تأثیر اندیشه های روسو می باشد، شکل گرفته است. وی اعتقاد دارد که انسان طبعاً نیک سیرت و خوب است و جامعه او را به ارتکاب جرم می کشاند. بر اساس این دیدگاه بزهکاری یک رفتار غیر اجتماعی ناشی از عدم جامعه پذیری است. پیروان مدل پیشگیری اجتماعی پوزیتیویست ها یا مکتب تحقیقی معروف هستند که بر این عقیده اند که از طریق شناخت علل ارتکاب جرم اعم از (فردی، اجتماعی) برطرف کردن آنها با اصلاحات فردی و اجتماعی و ثبات و وابستگی به آنها تقویت نهادهای اجتماعی مثل خانواده، مدرسه و توسعه و تعالی فرصت های اقتصادی و امثال اینها است، که می توان از ایجاد تمایلات مجرمانه در افراد جلوگیری کرد.^۶

کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی نیز پیشگیری اجتماعی را بدین صورت تعریف کرده است: پیشگیری اجتماعی عبارت از تدابیر و روش های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی دولت ها و نهادها و سازمان های غیردولتی و مردمی در زمینه سالم سازی محیط اجتماعی و محیط فیزیکی برای حذف یا کاهش عوامل اجتماعی وقوع جرم.^۷

Second prevention^۱

۲. یاسمن خواجه نوری، سیاست جنایی قضایی ایران در قبال کودکان بزهکار از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۴۰، ص ۲۲۱.

Third prevention^۳

۴. مهرداد عارضی، «آموزش معاونت اجتماعی و پیشگیری از جرم قوه قضائیه»، مفاهیم و مبانی پیشگیری از وقوع جرم، ۱۳۹۳، ص ۱۸.

۵. مهرداد، رایجیان اصلی، بزه دیده شناسی، ج ۲، ۸۵.

۶. امیرامیریان فارسانی، محمود مالمیر، مسعود حیدری، «نقش پلیس فتا در پیشگیری از آسیب ها و جرایم سایبری»، فصلنامه علمی مطالعات

پیشگیری از جرم سال چهاردهم، شماره ۵۰، سال ۱۳۹۸، ص ۱۱.

۷. غلامرضا محمد نسل، «امنیت انسانی، پلیس و پیشگیری از جرم»، مجموعه مقاله های همایش بین المللی امنیت انسانی در غرب آسیا، شماره ۳۶،

سال ۱۳۸۷، ص ۴۲. علی صفاری، «مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره سی و سه و سی و چهارم، ۱۳۸۳، صص

۵-۱-۲ پیشگیری وضعی

طرح پیشگیری وضعی از جرم به عنوان یک نظریه علمی اصالتاً، تأسیسی انگلیسی است، که توسط سه نفر به نام های کلارک، می هیو و کرنیش مطرح شده و توسعه یافته است. دو نفر اول در سال ۱۹۸۳ و کلارک و کرنیش نیز به طرح و تحلیل آن پرداخته اند.^۱

ریموند گسن نیز در خصوص پیشگیری وضعی بیان می دارد: که هدف نهایی پیشگیری وضعی تهدید موقعیت های ارتکاب جرم است^۲ وی اضافه می کند، این رهیافت در وسیع ترین معنای خود متضمن مساعی گسترده است. به طور کلی در تعریف پیشگیری وضعی می توان گفت: شامل مجموعه اقدام ها و تدابیری است که سمت تسلط بر محیط و شرایط پیرامونی جرم (وضعیت شرف جرم) متمایل است. این امر از یک سو از طریق کاهش وضعیت های ماقبل بزهکاری یعنی وضعیت های پیش جنایی که وقوع جرم را مساعد تسهیل می کند، انجام می شود.^۳

ژرژ پیکا، پیشگیری وضعی را اقدام به محدود کردن و قسمت های ارتکاب جرم با مشکل تر کردن تحقق این فرصت برای مجرمین بالقوه می داند.^۴

ریموند گسن معتقد است، که مصادیق و روش های علل پیشگیری از جرم مدت های مدیدی پیش از آنکه تحت این عنوان مشهور شود، وجود داشته است. به بیان دیگر به نظر می رسد، پیشگیری وضعی از جرم عنوان جدیدی است بر آنچه پلیس یا عامه آن را پیشگیری از جرم می نامند.^۵

۶-۱-۲ پیشگیری انفعالی

پیشگیری انفعالی مجموعه اقدامات و تدابیری را دربر می گیرد که بیشتر جنبه دفاعی و پدافندی در برابر بزهکاری محسوب می شوند.^۶ در این نوع از پیشگیری ابتکار عمل در دست بزهکاران است و کیفیت و نوع اقدامات پیشگیرانه بستگی به اقدام بزهکاران دارد. مانند اخطارهای مربوط به جرم که معمولاً به صورت هشدارهای پلیسی به آماج بالقوه جرم داده می شود تا بتوانند در صورت قرار گرفتن در معرض حمله مجرمانه، از جرم پیشگیری کرده یا اثرات آن را کاهش دهند.

۷-۱-۲ پیشگیری فعال

در پیشگیری فعال، مراجع پیشگیری ابتکار عمل را در دست داشته و به نحوی کاملاً تهاجمی به مقابله با جرم می پردازند. در پیشگیری فعال، برنامه ریزی های بلند مدت برای جلوگیری از بزهکاری و کاهش آن مدنظر قرار دارد.

۱. محمدعلی بابایی، علی نجیبیان، چالش های پیشگیری وضعی از جرم، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۵، سال ۱۳۹۰، ص ۱۴۹. علی صفاری،

مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم، ص ۲۹۳.

۲. امیرپاکنهاد، سیاست جنایی ریسک مدار، ص ۲۴۱.

۳. رک حسین لطیفی، شهرام سبزیان فرد، «تحلیلی بر پیشگیری وضعی از جرائم و تخلفات مالی و اداری در شهرداریها»، دانش حقوق مالیه، شماره ۱۰، سال ۱۳۹۸، ص ۶۰.

۴. ژرژ پیکا، جرم شناسی کاربردی، (ترجمه علی حسین نجفی ابرند آبادی)، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۳.

۵. ریموند گسن، روابط میان پیشگیری وضعی و کنترل بزهکاری، (ترجمه علی حسین نجفی ابرند آبادی)، مجله تحقیقات حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، شماره نوزدهم و بیستم، ۱۳۷۳، ص ۷۷.

۶. رک عباس درویشی، «پایان نامه کارشناسی ارشد، نقش پلیس در پیشگیری از جرائم»، ص ۲۳۸.

مسئولان دولتی نیز هر یک به فراخور وظیفه اجتماعی خود، نقش عمده‌ای دارند و اقدام‌های مستقلی را انجام می‌دهند.^۱

۲-۲. بررسی انواع عدالت

۲-۲-۱. عدالت توزیعی

عدالت توزیعی ناظر به تکالیف دولت در برابر مردم است و چگونگی توزیع مشاغل، مناصب و اموال عمومی را معین می‌کند؛ در واقع احساس عدالت توزیعی از سوی مردم با انصاف ادراک شده از پیامدها سر و کار دارد و به منزله یک عامل بالقوه با کاربردهای مهم در زمینه‌های مختلف سازمان و جامعه در نظر گرفته می‌شود.^۲

لوندال (۱۹۷۶) بیان می‌دارد که اساساً سه قانون عدالت توزیعی وجود دارد که عبارتند از:^۳

الف) قانون کمک؛ ب) قانون تساوی، ج) قانون نیازها.

۲-۲-۲. عدالت رویه‌ای

فولگر و گرین برگ^۴ (۱۹۸۵) اولین محققانی بودند که بحث عدالت رویه‌ای را برای محیط‌های کاری استفاده کردند. از آن زمان، جریان مداومی از تحقیق، پیرامون عدالت رویه‌ای وجود دارد. بارون و گرین برگ معتقدند که دانشمندان دو جنبه برای عدالت رویه‌ای در نظر گرفته‌اند:

۱- جنبه ساختاری عدالت رویه‌ای

۲- جنبه اجتماعی عدالت رویه‌ای

۳. علل و عوامل وقوع جرم

۳-۱. علل و عوامل وقوع جرم

در وقوع جرم علل و عوامل متعدد و مختلفی مؤثر می‌باشند لکن ما به پنج علت و عامل که از مهم‌ترین آن‌ها به حساب می‌آیند طی گفتارهای آتی می‌پردازیم.

۳-۱-۱. علل وراثت

۱. همان.

۲. ر. ک جعفر هزار جریبی، «بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، جامعه‌شناسی کاربردی، شماره سوم، سال ۱۳۹۰، ص ۴۴.

۳. Rorty Richard, (۱۹۹۰) The Priority of Democracy to Philosophy, Published in Reading Rorty edited by Alan R. Malachowski, Oxford, Blackwell.

۴. Fogar

دانشمندان جرم شناسی در مطالعه علل و عوامل بزه کاری به این نتیجه رسیده اند که بزه کاری تابع بیولوژی^۱ و وراثت است. همچنین لمبروزو اولین کسی است که بعد از تحقیقات فراوان در کتاب قوانین «انسان جنایتکار»^۲ وجود یک نوع بزهکاری فطری را اعلام می نماید.

به عنوان نمونه چند مورد از دستورات دینی در خصوص تأثیر وراثت را برنسل های بعدی متذکر می شویم که همگی به نوعی اثبات می نمایند:

اسلام در چهارده قرن پیش به بشر دستور داده است که برای بهبود نسل و برقراری افراد شایسته به این نکته توجه شود رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

«تَزَوَّجُوا فِي الْحُجْرَةِ الصَّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ؛

با زنان صالح ازدواج کنید؛ زیرا خون (ژن) تأثیر خود را باقی می گذارد»^۳.

و حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«حُسْنُ الْأَخْلَاقِ بُرْهَانُ كَرَمِ الْأَعْرَاقِ؛

ملکات پسندیده و اخلاق خوب دلیل وراثت های (ژن) پسندیده انسان است»^۴.

باز رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

«تَخَيَّرُوا لِتُطْفِكُمْ فَإِنْ كَوَّجُوا الْأَكْفَاءَ وَ أَنْكَحُوا إِلَيْهِمْ؛

برای نطفه های خود محل مناسب انتخاب کنید و از اشخاص هم شأن خود زن بگیرید و به آن ها زن بدهید»^۵.

و نیز می فرماید:

«تَخَيَّرُوا لِتُطْفِكُمْ فَإِنَّ النِّسَاءَ يَلِدْنَ أَشْبَاهَ إِخْوَانِهِنَّ وَ أَخَوَاتِهِنَّ؛

برای نطفه های خود جای مناسب انتخاب کنید زیرا زنان نظیر برادران و خواهران خود فرزند می آورند»^۶.

همچنین «لَا يَبْغِي عَلَى النَّاسِ إِلَّا وَكَلْدٌ بَغِيٌّ وَإِلَّا مَنْ فِيهِ عِرْقٌ مِنْهُ؛

۱. همان علم زیست شناسی یا علم الحیات است که به بررسی مسائل و عوامل حیاتی موجود زنده می پردازد که مهم ترین شاخه های آن عبارت است از گیاه شناسی و جانورشناسی، دیگر شاخه های آن عبارتند از سلول شناسی، بافت شناسی، شکل شناسی، فیزیولوژی، بوم شناسی، توارث و میکروب شناسی، لوم وابسته به آن عبارتند از: زیست شیمی، زیست فیزیکی و زیست سنجی، ر. ک. سالمی، مجید، درآوری بر بازشناسی عوامل درونزا و برونزا در جرم شناسی، به نقل از: فرهنگ علم، ئی، بی، او را روف و آلن ایزاکس، ص ۲۴۳، انتشارات مازیار، تهران، ۱۳۷۲.

۲. همان، به نقل از رحیمی نژاد، اسماعیل؛ آشنایی با حقوق جزا و جرم شناسی، ص ۲۱۷.

۳. علاءالدین علی بن حسام، کنز العمال: ج ۱۶ ص ۲۹۶ ح ۴۴۵۵۹. فضل بن حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۱، ص ۴۳۲، ح ۱۴۷۴.

۴. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۱۸۳، ح ۷۸۴۸.

۵. علی بن محمد اللیثی الواسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص ۲۲۸.

۶. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۱۸۳، ح ۷۷۵۰. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ح ۱۱۳۱.

۷. مکارم شیرازی، أنوار الفقاهة - کتاب النکاح، ص ۲۶. علاء الدین علی المتقی الهمدی، کنز العمال، ح ۴۴۵۵۷.

بر مردم ستم نکند جز فرزند زناکار یا کسی که ارثی از زنا دارد»^۱.

از این احادیث استفاده می شود که دین مبین اسلام برای وراثت تأثیر ویژه ای قائل است و تمام زمینه های تکوینی بروز جرایم و ایجاد و تولید مجرمین را شناسایی و دستور پیشگیری آن را صادر و راه های نتیجه بخش آن را نیز متذکر شده است.

۳-۱-۲. علل اقتصادی و معیشتی

سال های زیادی است که دانشمندان، تأثیر فقر و اخلافات طبقاتی را در وقوع جرایم مورد بحث قرار داده و برای حفظ نظم و امنیت در اجتماع، بر تعدیل ثروت و بهبود زندگی طبقه زحمت کش و فقیر تأکید کرده اند. البته همان طور که گفته شد تنها فقر عامل جرایم نیست بلکه غنای تکاثری نیز سبب بروز جرایم می گردد. این عامل در بروز جرایم به قدری تأثیرگذار است که عده کثیری آن را به عنوان مهم ترین عامل جرم و جنایت می دانند تا جایی که بعضی هم چون سید محمد باقر صدر عدالت اجتماعی را به معنای عدالت اقتصادی دانسته و گفته است:

اسلام مفهوم عدالت اجتماعی را در ضمن برنامه اجتماعی خاصی جلوه گر ساخته، بدین سان توانسته است این مفهوم را در یک واقعه زنده اجتماعی، که همه جوانب آن از مفهوم اسلامی درباره عدالت اشباع گشته مجسم سازد ... شکل اسلامی عدالت اجتماعی، دارای دو اصل عمومی است: ۱- اصل هم کاری عمومی ۲- اصل توازن اجتماعی^۲

چنان که از عبارات مذکور بر می آید تنها فقر عامل جرم و جنایات در اجتماع نیست بلکه غنا باعث جنایات هولناک تری می گردد. از قبیل قتل و غارت های کلان و دسته جمعی تا جایی که اصلاً فقر، خود نیز یکی از نتایج تکاثر و غنای مفرط می باشد. حکیمی می گوید:

فقر نتیجه ای از نتایج تکاثر و (مال اندوزی) و زیاده روی در (گسترش) مالکیت است (که) موجب بلعیدن اموال دیگران می شود.^۳

۳-۱-۲-۱. عوامل اقتصادی خانواده

تأثیر عوامل ساختاری اقتصاد، مانند: فقر، بیکاری، تورم و طبقه بر جرم، جزو مباحث اقتصاد کلان قرار دارد. همچنین، عوامل اقتصادی مثل نابرابری اقتصادی و طبقاتی جزو مباحث اقتصادی کلان است، که در قالب نظریات انتقادی قرار می گیرد. بنابراین، حوزه اقتصاد و عوامل مطرح شده در این حوزه، می تواند تبیین چند سطحی (خرد و کلان) از عوامل مؤثر بر جرم ارائه دهد. تبیین چند سطحی یکی از مزیت های حوزه اقتصادی است که حوزه های دیگر از آن محروم هستند.^۴

۱. احمد بن حسین بیهقی، شعب الإیمان، ج ۹، ص ۵۳. جلال الدین سیوطی، الدر المنثور؛ ج ۳، ص ۳۰۴.

۲. صدر، سید محمد باقر؛ اقتصاد نا، ج ۱، ص ۳۶۴، بی نا، ۱۳۵۷ ش .

۳. محمدرضا حکیمی، محمد علی، الحیاه، ج ۶، ص ۴۶۱.

۴. Siegel, L. (2011) *Criminology*, Wadsworth: Cengage Learning Publishers . Pp. 255

رابطه اقتصاد و جرم در نظریه پارسونز^۱ (۱۹۵۱) هم قابل بررسی است. مسأله اساسی نظریه تحلیل کنش پارسونز، مسأله نظم اجتماعی است. پارسونز چهار شکل کارکردی عام را برای هر نظام اجتماعی در هر سطحی مطرح می‌نماید: انطباق با محیط، دستیابی به هدف، انسجام و حفظ انگاره‌های فرهنگی. پارسونز مشکل اساسی نظم اجتماعی را عمدتاً در بعد انسجامی می‌بیند.^۲

عوامل اقتصادی مؤثر بر جرم دارای مبنای نظری است. نظریات تبیین‌کننده عوامل اقتصادی مؤثر بر جرم به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند.^۳ دو نظریه اصلی شامل:

۱- نظریه عقلانی جرم و ۲- نظریه رادیکال اقتصاد سیاسی جرم هستند. هر نظریه بر عوامل متفاوتی اشاره می‌کند که بر جرم تأثیرگذارند. عوامل اصلی در این نظریه، شامل: محرومیت نسبی، فقر و نابرابری، بیکاری و طبقه می‌شود. همه این عوامل به هم وابسته‌اند.

۳-۱-۳. علل فرهنگی و تربیتی

مطالعه در زمینه علل و عوامل وقوع جرم و نیز مطالعه احوال مجرمین نشان می‌دهد که یکی از دلایل اصلی و مهم ارتکاب جرایم غیر اتفاقی، برخوردار نبودن این دسته مجرمین از فرهنگ و تربیت مناسب است. دین اسلام در کنار عنصر انذار، بیم دادن و ترساندن که می‌تواند ریشه و خاستگاه گناه و انحراف را بسوزاند، تأکید و ترغیب به ثواب آخرت و نیک بختی دنیا نموده است.^۴ این نمونه‌ای از فرهنگ و تربیت است که می‌تواند شخص را از ارتکاب به جرائم باز دارد. آیین‌های مذهبی جمعی، نظارت همگانی، مسئولیت جمعی، فراخوانی دین به همیاری بر کار نیک، پرهیز از هر نوع مساعدتی در کار خلاف و ده‌ها آموزه دینی دیگری که در همه ادیان وجود دارند و در اسلام به نحو کامل‌تر و جامع‌تری وجود دارد، هرکدام می‌توانند در برابر انحراف اجتماعی نقش باز دارنده‌ای ایفا نمایند.^۵

یکی از مجموعه‌های غنی فرهنگی و تربیتی تعلق افراد به ادیان آسمانی است. در همین زمینه آماری وجود دارد که نشان می‌دهد: دین و دین‌داری همواره نقش مثبتی در برقراری امنیت اجتماعی در جامعه داشته است. در پژوهشی که بر روی ۳۰ نوجوان بزهکار و غیر بزهکار صورت گرفت، پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که نوجوانان غیر بزهکار از نگرش مذهبی قوی‌تری برخوردار بودند.^۶

^۱ Parsons

^۲ Toby, J. (2005) "The Intellectual Debt That Deviance Theory Owes Talcott Parsons", *Journal of Classical Sociology*, No. 5(3), p. 349-364

^۳ محسن نوغانی دخت بهمنی، سیداحمد میرمحمدتبار، «بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر جرم (فراتحلیلی از تحقیقات انجام شده در ایران)»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ص ۵.

^۴ ملیحه راموز، تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۸۹، سال ۱۳۸۳ ش، به نقل از حمید رضا شریعتمداری، اقتدار دین در پالایش جامعه از انحرافات اجتماعی، فصل نامه شورای فرهنگی - اجتماعی زنان، سال، پنجم، ش ۱۷.

^۵ همان، ص ۸۹ تا ۹۰.

^۶ ملیحه راموز، تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۹۰، سال ۱۳۸۳ ش، به نقل از واهرو و احمد، ۱۹۹۳ م، به نقل از خدایاری فرد، طرح پژوهشی تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات نگرش مذهبی دانشجویان، ۱۳۷۶.

فرهنگ و تربیت نیز به عنوان یک علت مهم در وقوع جرایم ایفای نقش می نماید؛ چرا که فرهنگ عبارتست از مجموعه انگیزه‌ها، شیوه های عمل، روحیات، اهداف و اخلاقیات هر قوم و ملتی و گاهی به طور مختصر فرهنگ را به تعلیم و تربیت نیز اطلاق می کنند. اما هر کدام که باشد در صورتی که غنی تر و کامل تر باشد، سبب کمال متعلق خود؛ یعنی انسان، می شوند. در طول تاریخ فرهنگ های مختلفی بر جوامع حاکم بوده است که بعضی سبب کمال افراد و بعضی باعث عقب ماندگی و انحطاط افراد جامعه شده اند.

بدیهی است که دین اسلام به عنوان غنی ترین مکتب انسان سازی دارای والاترین ارزش های اجتماعی است که اگر تربیت در چارچوب دین نهادینه شود و به صورت فرهنگ حاکم و غالب جامعه گردد، به همان نسبت وقوع جرم کاهش خواهد یافت و بدیهی است در صورت عکس، نتیجه نیز عکس خواهد شد. زیرا با پژوهش هایی که به عمل آمده است، بین آسیب های اجتماعی و باورهای دینی رابطه نزدیک وجود دارد و باورهای دینی همان غلبه فرهنگ دینی است.

۱-۳-۱. رابطه سطح سواد با جرم

بیسوادی کماکان یکی از مشکلات دنیا، بالاخص در کشورهای جهان سوم می باشد. یکی از شاخص های سنجش توسعه هر جامعه میزان گسترش سواد در آن جامعه است. سواد به عنوان یک مهارت پایه جزو نخستین الزامات ورود به سیستم اجتماعی و چرخه فعالیت های اقتصادی محسوب می شود و هرچه میزان پیچیدگی جوامع افزوده شود سواد از اهمیت بیشتری برخوردار است. بنابراین می توان انتظار داشت بی سوادی یا کم سوادی والدین جز لاینفک و تفکیک ناپذیر توسعه یک جامعه می باشد که می تواند تأثیر موثری در ازدیاد جرایم داشته باشد.^۱

مطالعات آماری به ما نشان می دهد که نسبت بالایی از جوانان بزهکار را افراد کم سواد و ترک تحصیل کرده تشکیل می دهند بر طبق یک آمار در فرانسه حدود ۶۵ درصد جوانان بدهکار دارای نتایج تحصیلی بعد و نامناسب بوده اند و حدود ۵۰ درصد آنان نیز نسبت به امر مدرسه و تحصیل بی تفاوت یا متنفر نشان داده اند اطفال بالاتر از ۱۴ سال دوبرابر از افراد غیر بزهکار از نظر تحصیلی نا موفق تر بودند در ایران طبق آمار در بین ۱۹۱ طفل بزهکار مورد بررسی که در داراتادیب نگهداری می شده اند حدود ۵۶ درصد بیسواد بوده اند.

از بعد تربیتی و پرورشی در صورتی که محیط آموزشی و شخصیت معلم نتواند طفل را مجذوب نموده و زمینه تحصیلی و تربیتی او را فراهم سازد و شرایط خانوادگی طفل نیز به شکلی باشد که تأمین کننده نیازهای معنوی و مادی او نباشد امکان بروز اختلال در زمینه تحصیلی کودک شاهد رفتارهایی مانند غیبت از مدرسه عدم انجام تکالیف و فرار از درد وجود خواهد داشت بنابراین محیط آموزشی هم می تواند موجب ارتقاء شعور و عقل فردی و اجتماعی و هدایت فرد به سوی موفقیت و سعادت گردد و هم در صورت نامساعد بودن سبب ساز گمراهی و انحراف و نهایتاً سقوط و سیاه روزی وی باشد.

پس جامعه در این رابطه مسئولیت سنگینی بر عهده دارد و انتخاب معلم خوب ایجاد موسسات آموزشی مناسب تأمین مادی و معنوی دانش آموزان نیازمند که والدین آنها از برآوردن آن عاجزند مواظب و کنترل دانش آموزان و

جلوگیری از انحراف آنان دادن آموزش های لازم جهت مقاومت در برابر عوامل ناسازگاری و انحراف می تواند از تضمینات مناسب برای سلامت رفتار و رشد شخصیت اطفال و مانع سقوط و انحراف آنان گردد.^۱

۳-۱-۴. علل شخصیتی

پس از بحث و بررسی علل و عوامل فوق اکنون بررسی عامل شخصیت آسان تر خواهد بود چرا که شخصیت هر فرد امریست مرکب که تحت تأثیر عوامل مختلف وراثت، فرهنگ و تربیت، اقتصاد و معیشت و ده ها عامل دیگر شکل می گیرد و در طول زمان هم تغییر می کند فلذا ذکر عامل شخصیت به عنوان ذکر عام بعد از خاص خواهد بود و ذکر موارد خاص هم به خاطر اهمیتی است که آنها دارند.

۳-۱-۵. همسالان و دوستان

اصولاً پس از خانه و مدرسه، دوستان و نقش آنان در تأثیرگذاری بر شخصیت افراد و انحراف یا هدایت آنان بسیار چشمگیر است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

«المرء علی دین اخیه؛

هر انسانی بر شیوه و طریقه دوست و رفیق خود زندگی می کند».^۲

امام صادق علیه السلام می فرماید:

«لَا تَصْحَبُوا أَهْلَ الْبِدْعِ وَلَا تُجَالِسُوهُمْ فَتَصِيرُوا عِنْدَ النَّاسِ كَوَاحِدٍ مِنْهُمْ؛

با افراد منحرف، همنشینی با آنان موجب می شود که مردم شما را یکی از آنان به شمار آورند».^۳

در بسیاری از خانواده ها، والدین چندان در فکر مراقبت از فرزندان خود نیستند و به محض اینکه کودکان این قبیل خانواده ها به راه می افتند، به حال خود رها می شوند و دیگر مراقبتی از افرادی که با فرزندان شان معاشرت می کنند، به عمل نمی آورند. این رهایی ممکن است موجب تماس مستمر آنان با اشخاص بیگانه و ناباب شود. این در حالی است که هم سالان و معاشران نوجوانان و جوانان از عوامل مؤثر در یادگیری و تلقین آنان هستند و خود بزهکاران نوجوان و جوان عمدتاً دوستان ناباب را از عوامل مؤثر بر گرایش به بزه کاری معرفی می کنند.

قبول این واقعیت، توجه بیشتر والدین را در کنترل و نظارت معاشران نوجوانان و جوانان می طلبد. در یک پژوهش ۵۰ درصد بزهکاران اظهار کرده اند که دوستان ایشان توسط پلیس دستگیر شده اند و نیز حدود ۴۷ درصد از آنان، تیپ دوستانشان نوعاً افراد خلافکار بوده اند. ۸۷/۵ درصد از آنان نیز اظهار کرده اند که دوستان ناباب نقش زیادی در سارق شدن افراد دارند و ۵۳ درصد از همین افراد اظهار کرده اند که به خاطر توجه دوستانشان دست به سرقت زده اند.^۴

۳-۱-۶. رابطه مهاجرت با جرم

۱. بارزلو، ص ۱۱۳.

۲. محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، کتاب «الایمان و الکفر مجالسه اهل المعاصی»، ذیل حدیث ۳.

۳. محمد بن حسن شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۴۸.

۴. محمد فولادی، بررسی میزان و عوامل اقتصادی - اجتماعی مرتبط با سرقت در میان جوانان شهر قم، استناداری قم، ص ۱۶۷

مهاجرین چون در حرفه ای خاص تخصص ندارند و استعداد و قابلیت آنان پرورش نیافته است به آسانی جذب بازار کار نمی گردند و در صورت اشتغال به کار، به اندک بهانه ای از کار بر کنار و ناچار برای امرار معاش به مشاغل کاذب نظیر دوره گردی و دست فروشی روی می آورند و اینجاست که قاچاقچیان با آگاهی از فقر و بدبختی که مهاجرین دارند آنان را جذب بازار فروش و توزیع مواد مخدر و نهایتاً اعتیاد به مواد مذکور می نمایند.^۱

۳-۱-۷. بررسی علل و عوامل

جرم شناسان اعتقاد دارند در تحقق جرم چهار پدیده: عامل، علت، انگیزه و شرط دخالت دارند و وقتی این چهار پدیده را به دقت بررسی کنیم در خواهیم یافت بین آن ها و عوامل مذکور ارتباط وجود دارد.

چنان که دکتر هدایت الله ستوده مقاله آسیب شناسی اجتماعی در تبیین این چهار پدیده می گوید: عامل، پدیده ای است که در آفرینش، رشد شکل گیری جرم نقش موثری دارد بدون این که ایجاد کننده جرم باشد. نقش عامل، از نظر تأثیر بخشی و اهمیت، بستگی کامل به افراد دارد. زیرا عاملی که با قدرت فراوانی بر روی فردی اثرات بسیار عمیقی می بخشد و او را در مسیر بزهکاری قرار می دهد، ممکن است نسبت به دیگری فاقد آن قدرت و اثر باشد و نقش زیان بخشی ایفا نکند یا درجه نفوذش زیاد نباشد و در حد متوسط و متعادل باقی بماند. از جمله عواملی که چنین نقشی را دارند.

می توان به زمینه ارثی یا وضعیت اقتصادی یا خانوادگی، اشاره نمود^۲ چنان که می بینید کل این بحث و هر یک به تنهایی نیز مثال های ارائه شده در محدوده وراثت، فرهنگ و تربیت و نیز شخصیت که قبلاً ترسیم کرده بودیم، می گنجد.

وی هم چنین در توضیح دیگر موثر در تحقق جرم می گوید: «علت، آفریننده جرم است و از تجمع چند عامل و تأثیر و تأثر متقابل آن ها پدید می آید مثال: بی سوادی، شرایط نامساعد خانوادگی، وضع بد اقتصادی، بی ایمانی و بی اعتقادی و ... وقتی که با هم جمع شوند.^۳ گرچه وی به عوامل وراثتی و شخصیتی تصریح ننموده است لکن می توان این دو عامل را در مراد از جمله «شرایط نامساعد خانوادگی» جستجو کرد و یا چون این موارد تنها به عنوان نمونه ذکر شده اند پس می توان آن دو را نیز جزء منظور وی لحاظ نمود هر ترتیب این مورد نیز برگشتش به عامل فرهنگی، تربیتی و نیز اقتصادی می باشد.

دکتر ستوده در ادامه پدیده انگیزه را تبیین می نماید که برگشت آن نیز به یکی از عوامل مذکور می باشد وی می گوید: انگیزه، پدیده ای است فردی و ممکن است جنبه روانی یا جسمی داشته باشد مثل اختلالات کروموزومی یا وجود نقص عضوی^۴ پدیده این ها نیز به عامل وراثت یا شخصیت باز می گردند. دکتر مظلومان در توضیح پدیده شرط می گوید. «شرط پدیده ای است که زمینه را برای ارتکاب جرایم گوناگون فراهم می آورد.

۱. محمد حسین فرجاد، اعتیاد، ص ۳۷.

۲. هدایت الله ستوده، آسیب شناسی اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، ص ۷۵، پیش شماره دوم، ۱۳۸۲ ش.

۳. همان.

۴. همان.

به عبارت دیگر این پدیده (عوامل) تازه‌ای را ایجاد و عوامل موجود را تقویت می‌کند مثل بحران اقتصادی که بروز آن، جرم‌های جدیدی نظیر «معاملات بازاری» را ایجاد می‌کند و از طرف دیگر باعث می‌شود افرادی که به علت فقر در آستانه ارتکاب جرم قرار گرفته‌اند بالفعل مجرم شوند و به جرایم علیه اموال و حتی اشخاص دست بزنند.^۱ بر این اساس علل و عوامل مذکور، گذشته از تقدم و تأخرشان که بعداً اشاره خواهیم کرد به عنوان اصلی‌ترین علل وقوع جرایم ایفای نقش می‌کنند.

اما از جهت تقدم و تأخر با توجه به مجموع مطالب گذشته، شکی نیست که دو عامل اقتصاد و فرهنگ پس از شخصیت، از اهمیت بالاتری برخوردارند. عامل شخصیت، چنان که قبلاً توضیح دادیم به نحوی شامل همه عوامل دیگر می‌شود؛ چون برآیند عناصر و عواملی چون وراثت، فرهنگ، تربیت، اقتصاد و معیشت و بسیاری موارد دیگر می‌باشد. در بین دو عوامل اقتصادی و فرهنگی هم گرچه تعیین تقدم و تأخر به ملاک اهمیت، دشوار است لکن باز مسئله فرهنگ سهم تأثیر بیشتری در وقوع جرم دارد به طوری که انسان پول دار بدون مشکل اقتصادی و معیشتی با فرض این که فاقد فرهنگ و تربیت لازم باشد، بیشتر از انسان دارای فرهنگ متعالی و در عین حال فقیر مرتکب جرم می‌شود.

در جمع بندی نهایی این مبحث ذکر این نکته لازم و ضروری است که شاید عوامل موثر با تأثیر مستقیم در بروز جرایم را نتوان احصا کرد لکن بدون شک عدم عدالت اجتماعی یکی از مهم ترین و مؤثرترین عوامل وقوع جرم می‌باشد. از این رو به طور قطع می‌توان گفت که در سایه تحقق عدالت اجتماعی تمامی زمینه‌های وقوع جرم اعم از وراثت، فرهنگ و تربیت، معیشت و اقتصاد و نیز شخصیت از کارکرد نامناسب خود خارج و به زمینه‌های مفید و مؤثر در پیش گیری از جرم و دست یابی به جامعه‌ای پاک و عاری از جرم تبدیل می‌شوند.

۴. تأثیر عدالت اجتماعی بر پیشگیری از وقوع جرم

۴-۱. پیش گیری از وقوع جرم

«در میان هر قوم و ملتی، عقل منطقی حکم می‌کند که همیشه پیشگیری از مرض، بهتر از معالجه آن است.» به همین دلیل وظیفه اصلی و اولیه قانون گذار، باید از بین بردن علل ارتکاب جرم و پیش گیری از اعمال مجرمانه باشد^۲، باری لزوم پیشگیری از ارتکاب جرایم، اولین بار به وسیله انریکو فری عنوان شده و نام برده معتقد بود که با تمهید مقررات خاصی که بعدها به نام (اقدام تأمینی) معروف شده می‌توان اجتماع را از خطر مجرمین حفظ کرد.

در اهمیت پیشگیری و ضرورت ریموند گسن می‌گوید: «تدابیر پیشگیری اجتماعی به دلیل بیان معروف (پیشگیری بهتر از درمان کیفر است). اغلب به مثابه نوش دارو معرفی شده است»^۳.

پس از بیان کلیاتی راجع به اصل پیش گیری و تبیین اهمیت و جایگاه پیش گیری نسبت به جرم اینک مواردی که در پیش گیری به معنای عام حائز اهمیت بیشتری نسبت به سایر موارد هست را تحت گفتارهای اول، دوم و سوم بیان می‌نماییم.

۱. رضا مظلومان، جرم شناسی، ص ۱۰۲.

۲. جاوید صلاحی، کیفرشناسی، ص ۶۰.

۳. ریموند گسن، جرم شناسی نظری، ص ۱۳۷.

۴-۱-۱. مبارزه با فقر

هم چنان که خود فقر به عنوان عامل بسیار مهم و فراگیر در بروز جرایم قلمداد می شود، مبارزه با آن نیز عامل مهمی در ریشه کنی جرایم و پیش گیری از وقوع جرایم به حساب می آید، تا این اندازه نزد همه اندیشمندان اعم از اسلامی و غیراسلامی مسلم است. لکن مطلبی که بسیار مهم تر است آن است که ملاک فقر چیست و به تبع آن مبارزه با فقر تا کجا باید ادامه پیدا کند؟ از نظر فقها، ملاک فقر آن است که شخص مخارج سالیانه خود و عیالاتش را نداشته باشد. چنان که صاحب جواهر در تعریف فقراء و مساکین می فرماید: «الفقراء والمساکین وهم الذین تَقْصُرُوا اموالهم فی مؤونه سنّتهم؛ فقیران و مسکینان کسانی هستند که اموالشان به مخارج سالشان نمی رسد»^۱.

اسلام از آن جهت به مبارزه با فقر اهتمام می ورزد که آن را سبب عمده زیاد شدن گناهان و خطاها می داند. در روایتی امام علی علیه السلام به فرزندش امام حسن علیه السلام می فرماید:

«لَا تَلْمَ انْسَانًا يَطْلُبُ قَوْتَهُ، فَمَنْ عَدَمَ كَثْرَ خَطَايَاهُ؛

ملامت مکن انسانی را که خوراکش را طلب می کند، پس کسی که آن را نیابد خطاهایش زیاد می شود»^۲.

نیز در حدیثی دیگر می فرماید:

«الفقر، الموت الاکبر؛

فقر مرگ بزرگ است»^۳.

بنابراین برای پیشگیری از وقوع مجدد قطعاً باید با فقر مبارزه جدی صورت پذیرد؛ در غیر این صورت توقع جامعه ای سالم و بدون جرم و جنایت ممکن نخواهد بود. از این روی بر همگان؛ خصوصاً عالمان، واجب است در این جهت تلاش نمایند. در حدیث شریف علوی آمده است:

«و ماأخذ الله على العلماء، أن لا يُقاروا على كِظِّه ظالمٍ ولا سَغْبِ مظلومٍ؛

و آن چه خداوند پیمان گرفته است از علماء این است که قرار و آرام نگیرند نسبت به شکم بارگی ظالم ها و گرسنگی و فقر همراه با رنج مظلوم ها»^۴ نکته ای که شایان ذکر است این است که مبارزه با فقر را تا حاکمیت عدل باید ادامه داد و این تا زمانی است که ریشه های فقر به طور کلی خشکانده شود.

با تدبر در روایات معصومین (علیهم السلام) به این واقعیت می رسیم که ایشان در کمتر چیزی هم چون فقر بیم ناک و هراسان بوده اند. امام علی علیه السلام خطاب به پسرش محمد بن حنفیه می فرماید:

۱. محمدحسن النجفی، جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۲۹۶.

۲. محمد رضا حکیمی، الحیاه ج ۴، ص ۲۸۰.

۳. شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ج ۲، ص ۷۱۵.

۴. محمد رضا حکیمی، محمد و علی؛ الحیاه، ج ۵، ص ۲۳۳، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش، به نقل از نهج البلاغه، خطبه ۵۲.

«وَقَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لِابْنِهِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ: يَا بُنَيَّ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنْقَصَةٌ لِلدِّينِ مَدْهَشَةٌ لِلْعَقْلِ دَاعِيَةٌ لِلْمَمْتِ؛

ای پسرم بر تو از تهی دستی بیم دارم. از فقر و نیازمندی به خدا پناه ببر، چرا که نیازمندی زیان زننده به دین، سرگردان کننده خرد، و انگیزه ای برای دشمنی است»^۱.

با این توضیحات، مبارزه همه جانبه برای ریشه کنی فقر گام اول برای دست یابی به عدالت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرایم به شمار می رود.

۴-۱-۲. فراهم نمودن فرصت های مساوی

یکی دیگر از عوامل پیش گیری از جرم جلوگیری از زمینه های بروز تبعیض و نابرابری است. بدین منظور باید در توزیع امکانات و بهره برداری از آن عدالت را برقرار نمود. گرچه عدالت به طور مطلق به معنای برابری نیست، اما در همه صاحب نظران متفق اند که افراد باید از فرصت های مساوی برخوردار باشند. به عنوان مثال برای شرکت کنندگان در مسابقه دو، باید از مسافت برابر، شروع همزمان، یکسانی تسهیلات، تشابه مسیر و مانند آن برخوردار باشند. چنان که در کلام مرحوم مطهری تصریح شده است تبعیض و محرومیت و احساس مغبونیت موجب بروز جرایم و وقوع گناهان می شود در نتیجه رفع تبعیض که یکی از مهم ترین شاخصه هایش برخورداری همگان از فرصت های مساوی می باشد موجب پیش گیری از جرایم خواهد شد.

مولای متقیان امیربیان حضرت علی علیه السلام در مورد استحقاق ها و برخورداری های بی مورد و رانت های اقتصادی^۲ می فرماید:

«وَاللَّهِ لَوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تَزَوَّجَ بِهِ النَّسَاءُ وَ مُلْكًا بِهِ الْإِمَاءِ لَرَدَدْتُهُ فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَمَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ فَالْجَوْرُ عَلَيْهِ أَضْيَقُ؛

به خدا اگر ببینم که (بیت المال) به مهر زنان یا بهای کنیزکان رفته باشد، آن را باز می گردانم که در عدالت گشایش است و آن که عدالت را برنتابد، ستم را سخت تر یابد»^۳.

این ویژه خواری ها ابتدا موجب دل سردی و بی تفاوتی توده مردم و سپس به مرور زمان و با سخت تر شدن شرایط موجب خشم همگانی و یا رواج فساد و بی بند و باری در تمام طبقات جامعه گردیده به همین خاطر است که آن اسوه عدالت بر کسی که طعمی را به ارمغان برایش آورده بود عتاب می کند و می گوید: مادر بر تو بگریه، آمده ای مرا از راه دین خدا بگردانی یا خرد آشفته ای یا دیو گرفته، یا به بیهود سخن می رانی؟ به خدا اگر هفت اقلیم را با آن چه برآسمان

۱. صبحی صالح، نهج البلاغه، حکمت ۳۱۹. محمدی ری شهری، محمد و همکاران؛ دانش نامه امیرالمومنین (علیه السلام) ج ۱۰، ص ۲۳۲.

۲. سید محمود هاشمی شاهرودی، صحیفه عدالت، ج ۲، ص ۲۶۱.

۳. سید جعفر شهیدی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، ص ۱۶، خطبه ۱۵.

هاست به من دهند، تا خدا را نافرمانی نمایم و پوست جوی را از مورچه ای به ناروا بربایم. چنین نخواهم کرد. هم چنین امام عدل گستر در نامه ۵۳ خود به مالک اشتر نخعی توصیه ای راهبردی دارند^۱.

دولت دادگر نمی تواند و نباید با حقوق و شایستگی های مردم به دلخواه خود برخورد کند، بلکه باید به اصولی چون «آزادی های عمومی، تساوی همگان در برابر قانون، توزیع برابر همه ارزش های نخستین و اساسی اجتماعی، توزیع برابر مناسب اجتماعی و برابری افراد در حقوق و وظایف اساسی» کاملاً پای بند باشد^۲.

۴-۱-۳. تعلیم و تربیت

نقش شگفت انگیز تعلیم و تربیت در تمام مراحل و مقاطع زندگی انسان (و حتی حیوان) بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تا کنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است؛ چرا که تعلیم و تربیت صحیح می تواند فرد را به اوج ارزش ها برساند و اگر غلط افتد وی را به سقوط کشاند. آدمی در آغاز ولادتش فاقد علم و ادراک و تربیت و کمال است و به تدریج با تعلیم و تربیت مستقیم و غیرمستقیم استعدادهای بالقوه او به فعلیت می رسد و رشد و تکامل می یابد. چنان که قرآن مجید می فرماید:

«وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد، در حالی که هیچ نمی دانستید و برای شما گوش و دیدگان و دل ها قرار داد، تا شکر گزار باشید^۳.

خواجه نصیرالدین طوسی^۴ ابو حامد محمد غزالی^۵ و بسیاری از علمای دیگر تعلیم و تربیت را «اشرف صناعات» و برترین دانش ها دانسته اند. چنان که بیان شد تعلیم و تربیت عامل اصلی برای حفظ جامعه از پلیدی ها و کجی ها و زشتی ها و در یک کلمه حفظ جامعه از انواع جرایم به شمار می رود به طوری که اگر تعلیم و تربیت صحیح نباشد هرگز نمی توان جامعه ای رشد یافته و عاری از جرم را تصور نمود.

از این ره گذر است که به اطمینان می توان گفت: مشخصه یک جامعه سالم و رشد یافته، تنها داشتن موقعیت جغرافیای خوب و معادن متنوع و منابع مالی نیست، بلکه نظام تعلیم و تربیتی زنده و مترقی است که انسان هایی آزاده، مستقل، خلاق، مبتکر و تلاشگر می سازد. و وقتی او (انسان) صالح و سالم پرورش یافت همه چیز به خوبی ساخته می شود.^۶ جایی برای بروز جرایم باقی نمی ماند چرا که ریشه همه مفاسد بی کاری، سلطه پذیری و عقب ماندگی است که در سایه نبود تعلیم و تربیت صحیح ایجاد می شود.

۱. سید جعفر شهیدی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، ص ۳۳۸، نامه ۵۳.

۲. ناصر قربان نیا، عدالت حقوقی، ص ۲۰۶.

۳. نحل (۱۶)، آیه ۷۸.

۴. خواجه نصیرالدین طوسی، اخلاق ناصری، تصحیح و تنقیح مجتبی مفیدی و علیرضا حیدری، ج ۲، ص ۱۰۶.

۵. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۱۷ تا ۱۸.

۶. همان، ص ۱۸ تا ۱۹.

۲-۴. نظریات مختلف جهت کاهش جرم

از سوی جرم شناسان، جامعه شناسان، حقوق دانان و به طور کلی تمام کسانی که در پی کاستن از جرایم در سطح جامعه هستند، همواره راه کار هایی برای این موضوع ارائه گردیده است که هیچ یک از آن ها به تنهایی کافی نیست، اما همه آن ها در یک اصل مشترک بودند و آن این که باید عدالت رعایت شود.

۱-۲-۴. راه کار عدالت حقوقی

قائلین به عدالت حقوقی می گویند: چنان که پیداست مراد از عدالت حقوقی وضع قوانین عادلانه است تا در سایه آن همه افراد جامعه به خیر و مصلحت دست یابند «عدالت در قانون گذاری را می توان شرط اساسی و عمومی عدالت در جامعه سیاسی دانست و آن را بسان آینه ای پنداشت تصویر عدالت را باز می تاباند».

در قانون گذاری که شایستگی و استحقاق افراد نیز باید مورد توجه قرار گیرد تا قوانین عادلانه وضع شوند، به ویژه که قوانین عادلانه اگر نه برای همه، برای اغلب مردم ضامن حفظ حقوق و مصالح آنهاست و در نتیجه، موجب رفتار عادلانه نیز می شود.

۲-۲-۴. نظریه عدالت کیفری

عدالت کیفری به طور خلاصه همان تناسب مجازات با جرم است، که در صورت اعمال این مجازات ها بزهکار به سزای عمل مجرمانه خودش رسیده است و این سبب عبرت دیگران و نیز مانع ارتکاب مجدد شخص مجرم خواهد گردید. به عبارت دیگر: «هرگاه توازن میان منافع، حقوق و تکالیف استقرار یافته در جامعه، مورد تجاوز قرار گیرد، چهره ای از عدالت برای رفع تجاوز نمایان می شود که می توان آن را عدالت کیفری نامید^۳». بدین ترتیب نظریه عدالت کیفری معتقد است در صورتی که عدالت توسط مجموعه عوامل نظام کیفری که عبارتند از پلیس، دادسرا، بازپرسی، دادگاه قضات اجرای کیفری و ادارات اجرای کیفرها و اقدامات تأمینی هم چنین قواعد آیین دادرسی کیفری که حاکم بر فعالیت این نهادهای کیفری هستند رعایت گردد می توان شاهد کاهش جرایم در سطح جامعه بود.

۳-۲-۴. نظریه عدالت اقتصادی

صاحبان این نظریه برآنند تا اثبات کنند در صورت برقراری عدالت اقتصادی زمینه های بروز جرایم از بین خواهد رفت. اینان معتقدند همان طور که فقر می تواند عامل مهمی در بروز جرایم باشد، ثروت زیاد نیز می تواند زمینه پیدایش بسیاری از جرایم را فراهم آورد.

۴-۲-۴. نظریه عدالت ترمیمی

یکی از راه کارهای ارائه شده جهت کاهش جرم در جامعه بشری راه کاری است که بر نظریه عدالت ترمیمی استوار است. در تعریف عدالت ترمیمی گفته شده است: «عدالت ترمیمی فرایندی است برای درگیر نمودن تا آن جا که امکان

۱. ملیحه راموز تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۸۹ تا ۹۲، معاونت اجتماعی ناجا، ۱۳۸۳ ش.

۲. ناصر قربان نیا، عدالت حقوقی، ص ۱۹۳.

۳. ناصر قربان نیا، عدالت حقوقی، ص ۲۰۸.

پذیر است کسانی که دارای سهمی در یک جرم خاص هستند تا به طریق جمعی نسبت به تعیین و توجه به صدمات و زیان‌ها، نیازها و تعهدات جهت التیام^۱ و بهبود بخشیدن و راست گردانیدن امور به اندازه‌ای که امکان پذیر است اقدام نمایند».

در تبیین اهداف عدالت ترمیمی نیز گفته شده است:

۱- واگذاری امکان اخذ مهم‌ترین تصمیمات توسط کسانی که از جرم متأثر شده‌اند

۲- اجرای عدالتی بیش‌تر التیام بخش و به نحو آرمانی بیش‌تر دگرگون ساز و متحول‌کننده^۲

۳- کاهش احتمال وقوع جرایم بعدی

۴-۲-۵. بررسی نظریه‌ها

با دقت در محتوای نظریات ارائه شده جهت کاهش جرم نتیجه می‌گیریم که تمامی راه‌کارهای ارائه شده در قالب نظریات مزبور لازم هستند اما هیچ‌کدام به تنهایی توان لازم جهت تحقق این مهم را ندارند. حتی مجموع راه‌کارهای ارائه شده نیز بدون انضمام بعضی مولفه‌های دیگری که در طول این مقاله به قدر بضاعت به آن‌ها پرداختیم، توان لازم و کافی جهت کاهش جرم را نخواهند داشت. چراکه به گفته دانشمندان، جرم معلول عوامل بسیار زیاد و متنوعی است که باید روش برخورد با آن نیز از تنوع مناسب و متناسبی برخوردار باشد تا در سایه آن به جامعه‌ای امن، آرام، بانشاط و به سوی کمال دسترسی پیدا شود.

نتیجه‌گیری

عدالت اجتماعی در کاهش جرم نقش اساسی دارد آن‌چه از تتبع و تحقیق پیش‌رو به دست می‌آید این است که به تحقیق برای اثبات این ادعا آراء و نظرات اندیشمندان و صاحب‌نظران از مکاتب مختلف الهی و بشری مورد بررسی و بازکاوی قرار گرفت و به شهادت آن‌چه در تحقیق تدوین گردید، همه صاحب‌نظران در اصل ضرورت عدالت اجتماعی اتفاق نظر دارند.

اولاً: اصل عدالت خلاصه و عصاره همه احکام و شرایع الهی است.^۳

ثانیاً: می‌توان آن را ایده‌ال مشترک همه انسان‌ها و معیار سلامت فطرت‌ها و محک وجدان‌های پاک دانست

شاید این بهترین جمع‌بندی از بحث ضرورت اصل عدالت نزد همه انسان‌ها باشد .

اما ضرورت عدالت، و اجرایی شدن آن خصوصاً در حوزه اجتماعی که از آن به عدالت اجتماعی یاد کردیم، ما را بر آن داشت تا بفهمیم چه خصوصیتی در این گوهر نهفته است که این قدر مورد توجه همگان واقع شده است. دغدغه اصلی همه صاحبان‌اندیشه هدایت بشر به سوی کمال مطلوب می‌باشد و تنها چیزی که ممکن است این هدف را دور

۱. زهر، هوارد، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، ص ۶۲.

۲. همان، ص ۶۳.

۳. همان، ص ۱۷۱.

از دسترس و یا دست نا یافتنی بنماید، وقوع جرایم به معنای عام است که عبارت است: از هر فعل یا ترک فعلی که مانع از رسیدن به کمال مطلوب شود.

این امر باعث می شود مسئله را به صورت ریشه ای مورد تحلیل قرار دهیم؛ ریشه جرم را بشناسیم و آن را قطع کنیم. این جا بود که دغدغه صاحب نظران و اهتمام ایشان به مسئله عدالت معنای روشن تری پیدا کرد؛ چراکه ایشان معتقد بودند که ریشه همه مفاسد و جرایم بی عدالتی است. برای تبیین این مطلب در خلال بحث های گذشته پس از بیان مفهوم عدالت اجتماعی، آثار مثبت تحقق آن و آثار منفی عدم تحقق آن تبیین شد. سپس نقش عدالت اجتماعی در کاهش جرم اثبات شده و گفته بسیاری از اندیشمندان را برای تأکید و تأیید این ادعا ارائه دادیم.

اینک در سخن پایانی می خواهیم بگوییم هیچ یک از مکاتب غیر از مکتب جهانی اسلام ظرفیت لازم جهت تحقق عدالت منتهی به هدایت به سوی کمال را ندارند.

فهرست منابع و مآخذ

الف) کتب فارسی

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. پاکنهاد، امیر، سیاست جنایی ریسک مدار، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۹، چاپ اول.
۴. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲، چاپ چهارم.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش، چاپ دوم.
۶. مهرداد، رایجیان اصلی، بزه دیده شناسی، تهران، انتشارات شهردانش، ۱۴۰۰ ش، چاپ دوم.
۷. رحیمی نژاد، اسماعیل، آشنایی با حقوق جزا و جرم شناسی، قم، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۱، چاپ اول.
۸. زهر، هوارد، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، حسین غلامی، تهران، مجد، ۱۳۸۳ ش، چاپ اول.
۹. ستوده، هدایت الله، آسیب شناسی اجتماعی، تهران، آوای نور، ۱۳۸۳ ش، چاپ نوزدهم.
۱۰. سردیس، افلاطون، آثار دوره افلاطون، مترجمین: محمدحسن لطفی، رضا کاویانی، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۹۸ ش، چاپ چهارم.
۱۱. شهیدی، سید جعفر، ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۱ ش، چاپ سی و یکم.
۱۲. شیرازی، ناصر مکارم، أنوار الفقاهة - کتاب النکاح، قم، انتشارات مدرسه الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۴۲۵ ق، چاپ اول.
۱۳. صلاحی، جاوید، کیفرشناسی و دیدگاه های جدید، تهران، میزان، ۱۳۸۶ ش، چاپ اول.
۱۴. طوسی، خواجه نصیرالدین، اخلاق ناصری، تصحیح و تنقیح مجتبی مفیدی و علیرضا حیدری، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۰ ش، چاپ دوم.
۱۵. فرجاد، محمد حسین، اعتیاد، تهران، انتشارات بدر، ۱۳۷۷، چاپ دوم.
۱۶. قربان نیا، ناصر، عدالت حقوقی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱ ش، چاپ اول.
۱۷. کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳ ش، چاپ هفتم.
۱۸. کاردان، علیمحمد، فلسفه تعلیم و تربیت، تهران، سمت، ۱۳۷۲ ش، چاپ اول.

۱۹. کاوه، محمد، آسیب شناسی جرایم اجتماعی، تهران، نشر جامعه شناسان، ۱۳۹۱ ش، چاپ اول.
۲۰. گسن، ریموند، جرم شناسی نظری، مهدی کی نیا، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۹۲ ش، چاپ پنجم.
۲۱. لويس مالوف، المنجد، مترجم: محمد بندر ریگی، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۴ ش، چاپ چهارم.
۲۲. محمدی ری شهری، محمد و گروهی از همکاران، دانش نامه امیرالمومنین علیه السلام، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۲ ش، چاپ اول.
۲۳. مطهری، مرتضی، سیری در سیره ائمه اطهار، تهران، صدار، ۱۳۸۶، چاپ سی و یکم.
۲۴. مظلومان، رضا، جرم شناسی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶ ش، چاپ دوم.
۲۵. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، زرین، ۱۳۸۹ ش، چاپ سوم.
۲۶. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تهران، پیشگیری عادلانه از جرم، انتشارات سمت، ۱۳۸۳، چاپ اول.
۲۷. نجفی توانا، علی، جرم شناسی، تهران، خیام، سال ۱۳۷۷ ش، چاپ اول.
۲۸. واربرتون، نایجل، آثار کلاسیک فلسفه، مترجم: مسعود علیا، تهران، ققنوس، ۱۳۹۴ ش، چاپ ششم.
۲۹. هاشمی شاهرودی، سید محمود، صحیفه عدالت، تهران، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۸۵ ش، چاپ اول.

ب) کتب عربی

۳۰. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دارالصاد، ۱۳۷۵ ش، چاپ سوم.
۳۱. ابو الحسین، احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ق، چاپ اول.
۳۲. اصفهانی، حسین بن محمد راغب، مفردات ألفاظ القرآن، لبنان، دار العلم-الدار الشامیة، ۱۴۱۲ ق، چاپ اول.
۳۳. الحر العاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، ۱۴۱۴ ق، چاپ سوم.
۳۴. المتقی الهندی، علاء الدین علی، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، بیروت، مکتبه التراث الإسلامی، ۱۳۹۷ ق، چاپ اول.
۳۵. بستانی، فوادافرام، فرهنگ ابجدی، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش، چاپ دوم.
۳۶. بیهقی، احمد بن حسین، شعب الإیمان، ریاض، مکتبه الرشد للنشر و التوزیع، ۱۴۲۳ ق، چاپ اول.
۳۷. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ ق، چاپ اول.
۳۸. حکیمی، محمد رضا، محمد، علی، الحیاه، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷ ش، چاپ اول.
۳۹. سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۴ ق، چاپ اول.
۴۰. صدر، سید محمد باقر، اقتصادنا، تهران، دارالصدر، ۱۳۹۳ ش، چاپ اول.
۴۱. طباطبایی، السید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۱ ق، چاپ دوم.
۴۲. طبرسی، فضل ابن حسن، مکارم الأخلاق، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق، چاپ چهارم.
۴۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، نشر هجرت، ۱۴۰۸ ق، چاپ دوم.
۴۴. قمی، عباس، سفینه البحار، قم، اسوه، ۱۴۱۴ ق، چاپ اول.
۴۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق، چاپ چهارم.

۴۶. لیثی واسطی، کافی‌الدین‌ابی‌الحسن‌علی، حسنی‌بیرجندی، حسین، عیون‌الحکم و المواعظ، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۶ ش چاپ اول.
۴۷. محمدی ری شهری، محمد و همکاران، میزان‌الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۴ ش، چاپ اول.
۴۸. مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاج‌العروس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ ق، چاپ اول.
۴۹. نجفی، صاحب‌الجواهر، محمد حسن، جواهر‌الکلام فی شرح شرائع الإسلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ ق، چاپ هفتم.

ج) کتب انگلیسی

۵۰. ژرژ پیکا، جرم‌شناسی کاربردی، مترجم: علی حسین نجفی ابرند آبادی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۷۰، چاپ اول.

د) مقالات

۵۱. امیریان فارسانی، امیر، مالمیر، محمود، حیدری، مسعود، «نقش پلیس فتا در پیشگیری از آسیب‌ها و جرایم سایبری»، فصلنامه علمی مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۳۹۸ ش، شماره ۵۰.
۵۲. اکرم، یوسف، «تاریخ الفلسفة اليونانية»، پرتال جامع علوم انسانی، ۱۳۸۳ ش، شماره ۱۴.
۵۳. بابایی، محمدعلی، نجیبیان، علی، «چالش‌های پیشگیری وضعی از جرم»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۰ ش، شماره ۷۵.
۵۴. حسینی، سیدعلی، «علی و عدالت اجتماعی»، پژوهشگاه علوم انسانی، سال ۱۳۷۹، شماره ۶۶.
۵۵. خواجه نوری، یاسمن، «سیاست جنایی قضایی ایران در قبال کودکان بزهکار از جرم»، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۳۸۶ ش، شماره ۴۰.
۵۶. راموز، ملیحه، «تربیت دینی و امنیت اجتماعی»، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، سال ۱۳۸۳ ش، علوم اجتماعی - علوم انسانی.
۵۷. صفاری، علی، «مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم»، مجله تحقیقات حقوقی، ۱۳۸۳ ش، شماره ۳۳ و ۳۴.
۵۸. عارضی، مهرداد، «مفاهیم و مبانی پیشگیری از وقوع جرم»، معاونت آموزش پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، ۱۳۹۳ ش.
۵۹. علیوردی نیا، اکبر، «مدیریت پیشگیری از جرم در ایران»، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۳۹۳ ش، شماره ۸.
۶۰. فولادی، محمد، «بررسی میزان و عوامل اقتصادی - اجتماعی مرتبط با سرقت در میان جوانان شهر قم»، مجلات معرفت، ۱۳۸۲ ش، شماره ۹۱.
۶۱. لطیفی، حسین، سبزیان فرد، شهرام، «تحلیلی بر پیشگیری وضعی از جرائم و تخلفات مالی و اداری در شهرداریها»، مجله دانش حقوق مالیه، ۱۳۹۸ ش، شماره ۱۰.
۶۲. محمد نسل، غلامرضا، «امنیت انسانی، پلیس و پیشگیری از جرم»، مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا، ۱۳۹۵ ش، شماره ۳۶.
۶۳. نوغانی دخت بهمنی، محسن، میرمحمدتبار، سیداحمد، «بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر جرم (فراتحلیلی از تحقیقات انجام شده در ایران)»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۹۴ ش، شماره ۳.
۶۴. هزار جریبی، جعفر، «بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران)»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۳۹۰ ش، شماره ۳.

ه) پایان نامه‌ها

۶۵. بارزلو، عطیه، «بررسی علل جامعه شناختی موثر بر ارتکاب جرایم در میان گروه های قومی استان گلستان»، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۱ ش.
۶۶. درویشی، عباس، «نقش پلیس در پیشگیری از جرائم»، پایان نامه کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی دانشگاه تهران، استوار دوم، ۱۳۹۶ ش.
۶۷. مهدوی، محمود، «جمع آوری منابع و ماخذ جرم شناسی موجود در کشور به زبان فارسی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۳ ش.